

DUPKA GYÖRGY

MAGYAR IRODALMI ÉLET ÉS ÍRÁSBELISÉG KÁRPÁTALJÁN*

KULTÚRTÖRTÉNETI VÁZLAT

6. AZ ÉRTÉKELHETŐ IRODALOM KIALAKULÁSA, FEJLŐDÉSE (1965–1991)

Az 1964–1965-ös években, Hruscsov leváltását követően a „Brezsnyev-Koszigin-Podgornij trojka” gyakorolta a bolsevista impérium irányítását. A felső állami és pártvezetésben ezzel – ötéves távlatra – megváltozott az eddig eluralkodott hrucsovi szubjektivista vezetési gyakorlat. Ez a folyamat többek között kihatással volt az országos irodalompolitikára is, amely „revideálta az új hullám társadalmi törekvéseinek megítélését”, köztük az irodalmi élet desztalinizálását elősegítő Alekszandr Szolzsenyicin író, Jevgenyij Jevtusenko és Andrej Vozneszenkij költő, Grigorij Cuhraj és Andrej Tarkovszkij filmrendező, valamint más alkotók vonatkozásában (később a hatalom ismét szembehelyezkedett velük). Mindez *„fordulópontot jelentett az ország életében, amely a nemzetiségi, köztük a kárpátaljai magyar irodalmat is új utak keresésére készítette.”*¹

A hatvanas évek második felében a kárpátaljai magyar irodalmi közélet és kultúra fokozatosan kétpólusúvá vált. A rendszert kiszolgáló, illetve az általa kreált szovjetmagyarok és a szovjet irodalom ideológiáját Balla László írásai-
ban is megtestesítette, és ezt a kemény vonalat követőire is ráerőszakolta.

A szellemi ellenállást vállaló másik vonal hangadója Kovács Vilmos², aki az „új hullámos” orosz írók hatására elfogult baloldaliságát levetkőzve a rendszert bíráló írástudók sorába állt. Élete végéig a kárpátaljai magyar sorskérdések, a magyar nemzeti hagyomány és a kultúra pártdogmáktól mentes fejlesztése foglalkoztatta, mindez írásaiban is megfogalmazást nyert. Legközelebbi küzdőtársa Fodó Sándor egyetemi tanár³ és S. Benedek András, az alkotó fiatalok szellemi vezére volt. Mögéjük sorakoztak fel az eleinte „szamizdatos”

* Részlet a szerző most megjelent monográfiájából

Együttben publikáló tollforgatók, a Fodó Sándor által alapított népi együttes magyar szakos tanítványai, majd a Forrás Ifjúsági Stúdió tagjai is.

Az irodalmi élet alakulását több fontos esemény is befolyásolta.

Először: egyetérthetünk Vári Fábíán László megfogalmazásával, miszerint „Az a fajta művészi fejlődés, amely az igényesebb irodalomesztétika szerint is előrelépésként értékelhető, Kovács Vilmos harmadik kötetével, ... a Holnap is éliünk című regényével (1965) veszi kezdetét. Ekkor kezd Kárpátalján a költői látásmód élesedni és kiteljesedni, a líra hangja tisztulni és emberibbé válni.”⁴

Másodszer: a fordításos *Kárpáti Igaz Szót* – Balla László többéves küzdelmének köszönhetően – 1965-ben önállósították. A közölt adatok forrásértékű könyvében⁵ megírt visszaemlékezéséből valók. Főszerkesztőhelyettesek: Lusztig Károly, Vladimir Mihály. Felelős titkár: Márkus Csaba. Olvasószerkesztő: Bulecza Rozália. Rovatvezetők: Szabó Béla (pártélet), Andor György (mezőgazdaság), Kroh (Szenes) László (művelődés, 1970 előtt kivált a szerkesztőségéből, Magyarországra költözött), Wolf Andor (ipar), Szántó Károly (levelezés). A belpolitikai rovatot Braun Henrik vezette. További munkatársak: Jendrék Ödön, Nemes János, Keresztes Noémi, Zékány Miklós, Lászlóné Nyisztor Vera, B. Csermicskó Katalin. 1967-ben a következő újságírókkal bővült a kollektíva: Györke Zoltán (1970 előtt kivált a szerkesztőségéből, Magyarországra költözött), Erdélyi Gábor, Magyar Jánosné Kiss Éva, Barát Mihály, Vorobecné Baksa Lujza, Kovács Margit, valamint Kovács Alfréd fotós. A lap beregszászi tudósítója: Svéd Ármin. Később a laphoz került Rada Katalin, Bornemissza Eszter, Jánki Endre.⁶ Balla László megfogalmazása szerint az „*Életünket és vériünket a Kárpáti Igaz Szóért!*” jeligével ők testesítették meg a magyar nyelvű szocialista újságírást. A szerkesztőség munkáját a megyei pártbizottság ideológiai osztálya felügyelte, a megjelent cikkeket ügyeletes cenzoraival elemeztette.

Az újság egyre rendszeresebb jelleggel vállalkozott helyi szerzők irodalmi műveinek közlésére. Kezdetben állami ünnepekre (nők napja, győzelem napja, május 1., november 7. stb.) rendelt meg alkalmi verseket a költőktől. Ezt a gyakorlatot az orosz és az ukrán lapoktól vették át. A nagyformátumú napilap 1967-től *Neon* címmel vasárnaponként (majd szombatonként) irodalmi-művészeti és művelődési magazint indított, amely évente legalább 40 alkalommal jelent meg. Itt többnyire a lap irodalmár-újságíró gárdájának – és alkalmanként magyarországi szerzők – szépirodalmi írásait közölték. A kárpátaljai írók sorából sokat szerepelt Kovács Vilmos, Csengeri Dezső, Szalai Borbála, Horváth Anna szobrásznő. A tudományosság képviselői közül Fodor István botanikus, Balahuri Eduárd régész, Gortvay Erzsébet irodalomtörténész, Kótyuk István nyelvész, Váradi-Sternberg

János történész, Sztaskó Gyula művészettörténész, Boniszlavszyk Tibor zenetörténész, hegedűművész, Árpa István esztéta, zenepedagógus, Zádor Dezső és Márton István zeneszerző. Festőművészek: Manajló Tivadar, Soltész Zoltán, Koczka András, Habda László. Más lapoknál, kiadványoknál dolgozó újságírók, szerkesztők: Csanádi György, Barzsó Tibor, Benkő Katalin, Balogh Miklós, Juhász Lajos, Baráté Ferenc, Bucsincsik Lajos. Rendszeres külső szerzők: Homungné Kelentei Márta és Perduk Zoltán biológus, Szova Péter tájkutató, Fedák László sporttörténész, Drávai Gizella pedagógus-tankönyvíró és műfordító. Jelesebb illusztrátorok: Medveczkyné Luták Edit, Manajló Iván, ifj. Tomcsányi Mihály, Mihail Roszkin, Horváth Anna. Állandó cikkíró volt Bíró Andor, Iljás János, Bilics János gazdasági vezetők, Veress Gábor, Ilku Ferenc, Újfalusi István, Pobrászky Lajos, Szikszai Aladár, Rotman Miklós vezető tanácsi- és pártfunkcionáriusok.

A lap *Iffjúsági Magazin* című új rovatában az aktuálpolitikai cikkek mellett versek, kisnovellák, tárcák, irodalmi karcolatok jelentek meg fiatalok tollából. Az írások szerzői többségében az ungvári egyetem magyar szakos diákjai voltak, akik tanulmányaikat 1965–1966-ban kezdték: S. Benedek András, Balla Gyula, Györke László, Punykó Mária és mások.

A magyar szerkesztésű megyei lapon kívül bővült a vidék magyarságának szánt sajtópaletta, és egyben az alkotók publikációs lehetősége. Az ukránból fordított, hetente háromszor megjelenő *Kárpátontúli Iffjúság* című megyei, *A Kommunizmus Zászlaja* című nagyszülői járási és *A Kommunizmus Fényei* című ungvári járási lap 1967-től, a *Vörös Zászló* című beregszászi járási lap már az ötvenes évek elejétől eredeti anyagokat is közölt irodalmi rovatában. A lapok ukrán változatában ukrán tollforgatók, a túlkörfordításos, illetve a vegyes szerkesztésű lapok magyar változatában magyar alkotók verseit, kisprózáit közölték.

Harmadszor: az eddigi alkotók egyéni jelentkezéseinek sorát 1965-ben új arculatú csoportos „költő-gárda” törte meg, akik a saját maguk alapította egyetemi irodalmi körbe csoportosulva 1966-ban létrehozták saját fórumukat.

6. 1. EGYÜTT: AZ ELSŐ SZAMIZDAT IRODALMI FOLYÓIRAT

1963-ban az ungvári egyetemen megnyílt a Magyar Filológiai Tanszék, amelynek rendkívül nagy jelentősége volt a kárpátaljai magyar kultúra fejlődése szempontjából. Egyre több tehetséges diák tanult itt, az új költő-író gárda közülük jelentkezett. „Ők azok, akik Beregszászon, vagy éppen Csappon már kijárták az önképzőkörök monoton imaóráit, s az egyetemre ke-

rülve már nem óhajtották folytatni” – választa fel az indulást S. Benedek András.⁷ 1966-ban S. Benedek András, Balla Gyula, Györke László, Bús Ilona, Punykó Mária és mások „az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói, középiskolás koruk óta írnak verset, novellát, kisprózá, hely- és kultúrtörténeti cikkeket. Feltételezhetően ők a tanszék irodalmi körének legaktívabb tagjai, akik tanári, tanszékvezetői jóváhagyással hamarosan létrehozzák az Együtt című, mechanikus írógépen sokszorosított, 35-40 oldal terjedelmű, aprólékos kézimunkával füzetszerűvé formált, linómetszetekkel feldobott folyóiratukat” – foglalta össze gondolatait Vári Fábíán László az *Együtt* című diáklap indulásáról.⁸ A linómetszeteket a beregszászi fiatal művész, Muszka László és Horváth Anna képzőművész készítette. A „szamizdat” jellegű, gépiratos *Együtt* szűk másfél évfolyamának (1966 ősztől 1967 végéig) számaiban a fentebb említett tollforgatókon kívül jelen volt írásaival Adóba Mária, Tárczy Etel, Balogh Irén, valamint Zselicki József, aki 1967-ben került a kiadvány közelébe. Kovács Vilmos és S. Benedek András így vallott róluk: „A csoport befogadott soraiba másokat is, akik a realitások talaján, a haladó kárpát-ukrajnai hagyományok birtokában, a történelmi ihletésű nemzeti kultúra felől közelítettek hozzá. Tagjainak felkészültsége és tudatos tenniakarása lehetővé tette számukra, hogy a költészet mellett más műfajokban is eredményesen kísérletezzenek (műfordítás, irodalomtörténet és kritika, néprajzkutatás, publicisztika).”⁹

Az *Együtt* című diáklapot 1967-ben Márkus Csaba mutatta be a *Kárpáti Igaz Szó* 30 ezres olvasótáborának. Véleménye szerint „Az irodalmi folyóirat lépésről lépésre, egyre jobban megközelíti az irodalmi folyóirat jellegét. Még ha ifjúsági, társadalmi alapon kibocsátott sajtótermék is. Széret a szerkesztőbizottságot illeti meg a dicséret – a fiatalokat, akik egymaguk megérdemelnék, hogy külön foglalkozzunk velük.” A folyóirat kiadásával kapcsolatban megfogalmazta javaslatát is: „Az *Együtt* népszerűsége is olyan nagy már, hogy felvetődik a kérdés: nem lenne-e célszerű 150–200 példányszámban az egyetemi pártbizottság hozzájárulásával sokszorosítani?”¹⁰

Az „olvasás” korszakának Kárpátalján is a végét jelzi, hogy támogatás helyett az egyetem pártbizottsága betiltotta a lapot. Hogy miért? S. Benedek András fentebb említett írásában utal arra, hogy a lap szerkesztőbizottságának tagjai megtagadták a felsőbb pártkörökből érkezett kérést, hogy „erős szakmai kritikával” illessék Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényét, vagyis az elítéltető „házi feladatot” nem teljesítették. Az addig megjelent *Együtt*-számok jelentőségét később S. Benedek András Gelencei Kálmán

néven értékelte: „A lap másfél évfolyama az egyszerű publikációs lehetőség-nél sokkal többet jelentett. Rövid időn belül tudatosította az egységes irodalmi élet kialakításának igényét és szükségszerűségét, sokan a hiányzó területi irodalmi fórumot is már-már a lapban látták megvalósítani.”¹¹

6. 2. A FORRÁS STÚDIÓ

A betiltott *Együtt* szerzői-baráti köre nem futamodott meg, továbbra is kiállt a történelmi ihletésű nemzeti kultúra és az egységes irodalmi élet kialakításáért meghirdetett programja mellett, amely hamarosan valóságos mozgalommá szélesedett. Az alkotócsoport tagjai vita- és felolvasóesteket rendeztek a diákotthonokban, iskolai diákkörökben. Vezérük az eddig „társ-talanul küzdő” Kovács Vilmos lett, aki az egykori ungi vármegyeházban működő Kárpáti Kiadó magyar osztályának szerkesztőjeként egyengette az alkotó fiatalok útját. Ebben az épületben működött a Kárpátontúli Ifjúság című megyei lap szerkesztősége is. Főszerkesztője Vaszil Lengyel, a magyar kiadás felelős szerkesztője Fejes János volt, aki megértően viszonyult az ifjú „titánokhoz”, sőt, az ukrán lapszerkesztővel publikációs lehetőséget, fordítói munkát is biztosított számukra. Így 1967 nyarától a fiatalok ennél a lapnál találtak „fedezéket”. Itt helyezkedett el Zselicki József költő is. A lap munkájába besegített Balla Gyula¹², S. Benedek András, Györke László. 1967 novemberében ők szervezték meg a Forrás Ifjúsági Stúdió alakuló gyűlését, amelynek elnökévé Zselicki Józsefet választották. A stúdió fővédnöke Kovács Vilmos volt, aki az Ukrán Írószövetség tagjaként a stúdió alapításához előzetesen megnyerte a hozzá eszmeileg közel álló ukrán író társak, köztük Jurij Kerekes, Szemen Panyko, Joszip Zsupán, Ivan Csendej, Jurij Skrobinec, Petro Szkunc, Vaszil Váradi jóindulatát és támogatását.

A *Kárpáti Kalendárium* 1969-es évkönyvében Zselicki József a Forrás Ifjúsági Stúdió elnökeként rövid beszámolót közölt a stúdió megszervezéséről, céljairól, kezdeti eredményeiről, tagjairól: „A jelentkező fiatal tollforgatók tehetséggondozása céljából az ungvári egyetem magyar nyelv és irodalom szakán tanuló fiatal költőknek és íróknak (Benedek András, Balla Gyula, Györke László) közreműködésével 1967 novemberében a Kárpátontúli Ifjúság c. területi lap szerkesztősége keretében megalakult a Forrás Ifjúsági Stúdió. A Stúdió havonta tartja összejöveteleit. A foglalkozásokon a beérkezett írásokat vitatjuk meg, és minden alkalommal egy-egy elméleti kérdést is

megtárgyalunk... Munkatervünkben helyet kapott a zene, a publicisztika és a képzőművészet. Csak rövid ideje működik a Forrás Ifjúsági Stúdió, de máris szép sikereket könyvelhetünk el. A fokozatos fejlődés folytán a Stúdió egyes tagjai: Fodor Géza, Fábián László, Füzesi Magda, Peleskei Jenő, Dupka György már több ízben publikáltak a Kárpátontúli Ifjúságban és a Kárpáti Igaz Szóban. És előreláthatólag a további fejlődés sem marad el. A Stúdió tagjainak vezetésével a területen több helyen alakultak irodalmi- és olvasó-körök. A jövőben a Stúdió bővíteni szeretné szerepkörét, hogy még eredményesebben egyengesse a terület alkotó ifjúságának útját.”¹³

A stúdió tagjai a beregszászi járási lap mellett – a Kovács Vilmos baráti köréhez tartozó Csanádi György főszerkesztő támogatásával – újjászervezték az irodalmi kört, amelynek vezetői közé tartozott Balogh Miklós költő, a lap munkatársa, Horváth Anna képzőművész, Drávai Gizella tankönyvíró, magyar nyelv és irodalom szakos tanár. Az ungvári Stúdióhoz Kecskés Bélán kívül Balogh Balázs és Györke Zoltán, a *Kárpáti Igaz Szó* munkatársai is csatlakoztak.

A stúdió fontos publikációs fóruma továbbra is a *Kárpátontúli Ifjúság Trembita (Havasi Kürt)* című irodalmi oldala volt. A magyar kiadásban megjelenő irodalmi oldal ukrán anyagát lehetőség szerint a stúdió tagjainak írásaival helyettesítették. Az oldal teljes anyagának összeállítását 1967-től Zselicki Józsefre, a lap munkatársára bízta.

A stúdió tagjainak írásaiból kisugárzott a kurucság nyelvének ereje, a balladák komor fensége, a kisebbségbe szakadt magyarság iránt érzett felelősségtudat; így határolódtak el az ötvenes évek elejétől a Sztálin-csasztus-kák bűvöletében a hatalomhoz „hurrá”-versekkel simulóktól.

A stúdió fölött bábáskodott Fodó Sándor és Gortvay Erzsébet, akik elméleti előadásokat is tartottak. A tollforgatók megismerkedtek az egyetemes magyar irodalommal, amelyről a „közoktatás” útján csak tudatosan eltorzított képet nyerhettek. A viski származású Fodó Sándor a tartui egyetemről érkezve az UNE magyar tanszékén folytatta tanári pályafutását, és diákjai nagy érdeklődéssel hallgatták magyarságismereti előadásait, közreműködtek az irodalmi műsorok összeállításában és megjelenítésében; zseniálisan irányította a diákság műkedvelő tevékenységét, nevéhez számos, a „népben, nemzetben gondolkodás” szellemiségét tükröző kezdeményezés fűződött. A magyar ügy egyre nyíltabb felvállalása miatt az egyetem vezetése Fodó Sándort elbocsátotta állásából. A diákok sorozatos tiltakozása kemény falakba ütközött, nem tudták elérni, hogy visszahelyezzék tanári

állításába. Ezt követően állt össze – az újabb tagokkal bővülő Forrás Stúdió érdekében is – a „Kovács-Fodó-Benedek triumvirátus”, akik a tehetséges fiatalok szellemi irányítását missziónak tekintették.

Buzdításukra a stúdió tagjai Kárpátalja magyar emlékhelyeit bejáró kerékpár-túrákkal, falujárással, néprajzi- és folklórgyűjtéssel is foglalkoztak. Például a *Kárpáti Kalendárium* 1971-es irodalmi melléklete Kovács Vilmos szerkesztésében és S. Benedek András összeállításában válogatást közölt gyűjtésükből. A fiatal balladagyűjtők (Balla Teréz, Dupka György¹⁴, Györke László, Horváth Gyula, S. Benedek András, Vári Fábián László¹⁵, Zselicki József) az évszázados nyelvi tradíciót saját költészetükben keltették új életre.

1969-ig Györke Zoltán, a *Kárpáti Igaz Szó* kulturális rovatának vezetője közreműködésével jelentek meg a stúdiósok versei, elbeszélései. A lap vezetői „nem lelkesedtek” a stúdiósok – S. Benedek András, Balla Gyula, Ferenczi Tihamér, Kecskés Béla, Fodor Géza, Fábián László, Füzesi Magda, Dupka György és mások írásaiért, egyes versekbe belejavítottak, sorokat írtak át, viszont a plakátverseket szívesen fogadták.

A Forrás nemcsak irodalmi, de közéleti szerepvállalásra is törekedett. Kovács Vilmos ajánlatára 1969 őszén *Nádpáripán* címmel a stúdió tíz tagjának (Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, S. Benedek András, Fábián László, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magda, Kecskés Béla, Zselicki József) írásából összeállított versantológia kéziratát nyújtották be a Kárpáti Kiadóhoz. Balogh Balázs, Kecskés Béla és Ferenczi Tihamér nem tartozott a stúdió alapgárdájához, ők annak megalakulása előtt kezdtek publikálni, már többé-kevésbé ismert nevű költők voltak.

6. 3. A HATALOM MINŐSÍTETT TÁMADÁSAI

A kiadó által felkért lektorok közül csak Balla László élt – a felső pártvezetés által ráruházott – vétőjogával, ideológiai okra hivatkozva nem támogatta a *Nádpáripán* című kézirat kiadását. Vári Fábián László szerint „ez volt a hatalom első minősített támadása a Forrás ellen, de talán valószínűbb, ha azt mondjuk, hogy az antológia a Balla és Kovács között régóta fennálló személyes ellentétnek esett áldozatául.”¹⁶

Balla a kiadó döntéshozóit álságos és hiteltelen állításokkal, vádakkal traktálta. Amikor jelen sorok írója 1986-ban a kiadóhoz került, megismerkedett a lektori jelentéssel. Ebben Balla a versek és szerzőik politikai éretlenségére, nemzeti elzárkózásukra, apolitikusságukra és más koncepciók kitételekre hívta

fel a kiadó vezetőinek figyelmét. Így vált az antológia kézírata és valamennyi szerzője a Breznyev-korszak szellemi terrorjának célpontjává.

A stúdió publikációs esélyei beszűkültek. Ebből a szellemi gyűrűből a kitörést Kovács Vilmos és S. Benedek András küzdőtársa, műveiknek magyarországi terjesztője, a tiszapéterfalvai származású Kiss Ferenc¹⁷ ismert irodalomtörténész szervezte meg, aki a hatvanas évek végén a nyarakat szülőfalujában, Péterfalván töltötte; ilyenkor a húga, Nagyné Kiss Ida ott-hona afféle átjáróház volt, mert az aktívabb Forrás-tagok egymást váltva jelentek meg, hogy a budapesti irodalomtörténésznek „öntsék ki lelküket”, elpanaszolják sérelmeiket, hogy kulturális hírt adjanak és kapjanak. Ezeknek a Tisza-parti kapcsolatépítő eszmecsereknél, a problémákat elemző, jóízű beszélgetéseknek köszönhetően – Kiss Ferenc biztatására – a határon túli magyar irodalmakkal foglalkozó fiatal irodalomtörténészek (Varga Lajos Márton, Szakolczay Lajos, Görömbei András), a befutott szakmabeliek, irodalmi szerkesztők (Kiss Ferenc, Ilia Mihály, Margócsy József, Géczy Lajos, Bessenyei György, Székelyhidi Ágoston, Pomogáts Béla és mások) is odafigyeltek a kárpátaljai magyar irodalmi életre, bemutatkozási lehetőséget biztosítottak a magyarországi kiadványokban. Ez a kapcsolat a későbbiekben is termékeny volt.

A hatalom második minősített támadását a Kovács Vilmos és S. Benedek András szerzőpárosnak a kárpátaljai magyar irodalomról írt és tabukat ledöntő tanulmánya generálta, amely a szegedi *Tiszatáj* folyóirat 1970. októberi és decemberi számában jelent meg¹⁸, s amelyben „először mondatik ki nyilvánosan a kárpátaljai magyar lakosság 1944-es sorstragédiája”, követendő hagyománynak tartják a két világháború közötti irodalmi élet nemzethű jeles képviselőit és az egyetemes magyar kultúrát gazdagító munkáit stb. A szerzőpáros publikációját a párt ungvári ideológusai „káros” és „fellázító”, „magyarországi hatásként” értékelték. Míg Magyarországon a szakemberek körében a magyar irodalmi életünkről első ízben hiteles képet adó dolgozatot nagy elismerés övezte, „a honi, festett egekben sütkérezgető szocreál vaskalaposság képviselőinek körében megütközést váltott ki. Mindenekelőtt Balla Lászlóban, akinek futószalagon megjelent műveit illetően a tanulmány csak megerősítette, hogy azok valóban a vegyipar, illetve az osztályharc fellendítését célzó párthatározatok nyomán fogantak. Balla a területi pártbizottság elé vitte sértődöttségében fakadt panaszait. Ezúttal viszont már nemcsak Kovács Vilmos állott támadásainak célpontjában, hanem a Forrás Ifjúsági Stúdió is. A területi pártbizottság, miután meg-

hallgatta Balla kifakadásait, úgy döntött, hogy ez esetben akkor ő vegye kézbe a fiatalokat, s nevelje őket az általa kívánt szellemben.”¹⁹

Kovács és S. Benedek „nemzeti érzésektől indítatva íródott” tanulmányára reagálva visszaemlékezésében Balla László beismerte, hogy az ilyen jellegű „káros magyarországi hatás” kivédését – a KGB nyomására a megyei központi pártvezetőség – nekik, a *Kárpáti Igaz Szónak* egyik legfontosabb feladatukul szabták: „Elrendelték, hogy fordítsuk le Kovács Vilmos, S. Benedek András és a körükhöz tartozó fiatalok (*Forrás Stúdió*) nálunk megjelent írásait, s ezek nyomán megállapították, hogy mi is tettünk ideológiai engedményeket s ezzel közvetve a *Tiszatájban* megjelent cikk születését is bátorítottuk.” Azt is bevallotta, hogy az egyik pártterkekezleten a megyei KGB-főnök megkérdőjelezte a *Neon* című irodalmi oldal létjogosultságát is, kevesellve benne a szovjet hazafias anyagokat. A „magyar szellemi élet termékeinek rendszeresen helyet adó egyetlen fórum lehetőségének megszüntetésétől” tartva cselekednie kellett: „menteni, ami menthető – s ekkor támadt az az ötletem, hogy a szerkesztőség égisze alatt irodalmi stúdiót alakítsunk.”²⁰

A felső pártvezetés, mint laptulajdonos támogatta Balla kezdeményezését, aki „kettős célt” akart elérni. Elsősorban a „hatalom kiengesztelése” irányában tett lépéseket, hogy megmentse a veszélybe került *Kárpáti Igaz Szót*, nehogy leminősítsék, átszervezzék, netalán fordításos lappá nyilvánítsák. Másik célja, hogy jelentős irodalmi műhely jöjjön létre, ami a kezdetek nehézségeit leszámítva az évek múlásával meg is történt.

Az 50-es évekből kultivált és jól ismert „keményvonalasságot” kívánta újra érvényesíteni irodalompolitikájában. Remélte, hogy ebben a *Forrás-gárda* megértő partner lesz, mert nem „ellenstúdióként” hozta volna létre. Mint írta, „munkált bennünk az a felismerés, hogy a hatalom az említett közösség ellenzékiességét aligha tűri sokáig, s akkor majd a József Attilá-soknak kell irodalmi életünket ’átvinni a túlsó partra.’ Különböző ügyekben Kovács Vilmost is tanácskoztam (akkor jó viszonyban voltunk), s ő megérteni látszott ’mentsük, ami menthető’ törekvésünket, sőt megelégedéssel vette tudomásul, hogy a *Forrás* tagjait is hívjuk a mi sorainkba (is), s hogy egyik élvonalbeli költőjüket szándékozom fölkérni szervező titkárnak. (Az illető erre rá is állt, de végül mégsem vállalta el.) (...) szembe kellett néznünk a *Forrás-gárda* bojkottjával.”²¹

A Balla László által meg nem nevezett költő Fodor Géza volt, aki egyik írásában szintén kitért erre a találkozóra: „1971 telének végén e sorok íróját Balla bekérte a *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztőségébe. Ezen a beszélgetésen

egy új ifjúsági stúdió megalapításáról volt szó, amelybe a Forrás egyes tagjait is elvárta volna. Az új stúdió elnökévé (Balla felelős titkári posztot említ – megj.) engem szemelt ki, rám bízva a szervezési ügyeket is. Én akkor ott gondolkodási időt kértem és kaptam is. Egy hónap eltelte után aztán úgy döntöttem, hogy nem vállalhatom, nem óhajtottam senkinek a kirekesztését, márpedig a főszerkesztői kikötés eleve ez volt! Másfelől, az új stúdiót illetően a még inkább fenyegető, konok ideológiai-politikai gúzsok tették meggondolandóvá a vállalhatóságot. Morális indítékokból pedig végképp nem fogadhattam el az ajánlatot.”²²

Visszatérve a Kovács–S. Benedek tanulmányra, Balla László a pártbizottság megbízásából *A nagy szovjet család kis magyar közössége* című publicisztikával reagálta le az ominózus *Tiszatáj*-közlést, amelyre a későbbiekben a „legkevésbé sem volt büszke.” Azóta is megbocsáthatatlanul károsnak tartjuk az írásában hangoztatott téves és hibás nézetet, miszerint „A Kárpátontúlon ma működő szovjetmagyar írók elődei semmiként sem azok a különböző rendű és rangú, eszmei meggyőződésű és kötődésű, egymással kapcsolatban alig levő magyar tollforgatók, akik a felszabadulás előtti időkben véletlenül épp az egykori Ung, Bereg, Ugocsa megyében és Észak-Máramarosban tevékenykedtek, hanem – ha mindenáron hagyományok után kutatunk – sokkal inkább azok a szerzők, akik ugyancsak szovjetmagyar írókként a mieinkkel teljesen azonos ideológia alapján, ugyanazon esztétikai elvek szerint, egységes csoportba szerveződve tevékenykedtek a Szovjetunióban a két világháború között, a második alatt és még egy ideig utána is. Ha tehát valaki hozzáfogna, hogy irodalomtörténeti igényű esszében elemezze a Kárpátontúlon dolgozó szovjetmagyar írók munkásságát (ez azonban véleményem szerint még korai, ehhez az eddiginél jelentősebb műveknek kell születniük), a múltként semmiképp sem Mécs Lászlóék, Simon Menyhérték, Rácz Pálék munkásságát, hanem Zalka Máté, Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor, Karikás Frigyes, Gereblyés László, Lányi Sarolta, Gábor Andor, Madarász Emil és mások szovjetunióbeli tevékenységét kellene kutatnia és bemutatnia! Ez utóbbi különben hálás téma, fontos feladat lenne irodalomtörténetészeink számára, akik – magyarországi kollégáikkal együtt – még mindig adósak a két háború közti, s a Nagy Honvédő Háború alatti szovjetuniói magyar irodalom szerves egészségügyi áttekintésével, tudományos feldolgozásával. A Sarló és Kalapács, az Új Hang páratlanul érdekes számai is megérdemeletlenül porosodnak évtizedek óta, szinte alig érintve a Lenin Könyvtárban.

Ha pedig elődeinket ezen a földrajzi területen is meg akarjuk találni, akkor – és ez a másik fontos szempont – aligha ajánlatos csupán nyelvi ismérvek alapján mesterségesen összehozni, együvé kapcsolni, irodalmi táborrá deklarálni olyan tollforgatókat, akiknek az égvilágon semmi közük sem volt egymáshoz. Ha már területi, földrajzi szempontot követünk, ha már vizsgálódásainkat mindenáron a mai Kárpáton túli területére akarjuk szűkíteni – ebben az esetben Vakarov és Sáfáry, Ilku Pál és Hojda együtt kell, hogy beletartozzék irodalmi múltunkba, Rácz Pálék legfeljebb egy halvány utalás erejéig érdekelhetnek minket.”²³ Ennyit a múlttól, hagyományokról.

Harmadik minősített támadását a felszámolásra ítélt Forrás Ifjúsági Stúdió ellen a hatalom ugyancsak a Balla László által irányított *Kárpáti Igaz Szón* keresztül vezette le, amelyben *Elidegenedés?*²⁴ címmel (1971. augusztus 20.) szerkesztőségi cikk jelent meg – ma már tudjuk: szerzője Balla László, a lap akkori főszerkesztője volt –, amely szigorú bírálatban részesítette a fiatal magyar alkotókat.²⁵ Név szerint „pálcát tört” Vári Fábíán László, Balla Teréz és más Forrás-tagoknak a *Kárpáton túli Ifjúságban* közölt versei felett. A vád az volt ellenük, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól, a polgári irányzatok bűvkörébe kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, sőt, a cikkíró szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük.

A későbbiekben meghurcolt Vári Fábíán László már idézett írásában csak annyit tart fontosnak hangsúlyozni, hogy „*A Forrás Stúdió tevékenysége ezzel formálisan lezárult, burzsoá nacionalizmussal vádolt tagsága védekező pozícióba kényszerülve várta a megtorlást.*”²⁶

Az első „hivatalos számonkérés” nem késlekedett: „*1971 szeptemberében összehívták a bölcsészkar komszomol (KISZ) gyűlését, s a magyar tanszék tanárai feladatuk kapta, hogy elmarasztaló bírálatot mondjanak a versekről, a gyűlés végén aztán nyilvánosan bűnbánatot kellett gyakorolnunk.*”²⁷

6. 4. A POLGÁRJOGI MOZGALOM „BEADVÁNY-HÁBORÚJA”

A Forrás Stúdió kapcsán kirobantott irodalmi harcok indították el a kárpátjai magyar nemzetiség polgárjogi mozgalmát, és ezekben már „irodalmi-polgárjogi” aktivisták vezetőjeként vett részt Kovács Vilmos és S. Benedek András, akik megalkuvást nem ismerve igyekeztek vitacikkekben is visszavágni a „helybeli irodalompolitika” magyar nyelven író szovjet „janicsárjainak”.

1971 szeptember-októberében Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Stumpf Benedek András, továbbá Vári Fábíán László, Czébely Lajos, ifj. Sari Jó-

zsef és a Forrás Stúdió más tagjai közreműködésével megszületett a 16 oldalas, sűrűn gépelt, terjedelmes tanulmánynak is beillő I. Beadvány²⁸, amelynek aláírója a Forrás Stúdió, és amelyhez több mint 250 támogató aláírást csatoltak. Ebben a „szakmai védekezésben” a tagok csoportosan válaszoltak az *Elidegenedés?* vádjaira, amelyet az Ukrajnai KP Kárpánton-túli területi bizottsága titkárának, az Ukrajnai Írók Szövetsége Kárpánton-túli szervezete felelős titkárának, a *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztőbizottságának és a *Kárpánton-túli Ifjúság* szerkesztőinek címezték, határozottan visszautasítva a „névtelen” szerző sértegetéseit, rágalmaid, politikai színezetű vádaskodásait stb. Az utolsó két bekezdés így hangzik: *„Befejezésül kérjük valamennyi felvetett probléma kivizsgálását, gondos tanulmányozását és orvoslását. Külön vizsgálatot kérünk Balla László ügyében, ugyanis meggyőződéssünk szerint nem szabad megengedni, hogy ez a tisztázatlan, hitét veszített, korrupt egyén továbbra is demagógiával alacsonyítsa, becsapással és hazudozássá sülltyessze és önös érdekekből lejárassa a párt és a kormány politikáját. Szeretnénk, ha a címzetek megértenék jó szándékunkat, hogy közös gondjainkat – a közvélemény támogatásával – mindaddig nem akarjuk kivinni területünk határain túlra, ameddig úgy érezzük, hogy megoldásukra itt és helyben mód és lehetőség van.”*²⁹

Fejes János visszaemlékezése szerint egy értekezlet keretében a *Kárpánton-túli Ifjúság* szerkesztőségében is megvitatták a *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztőségi cikkét, amelynek következtében felfüggesztették a további Forrás-publikációkat, Fejes János felelős szerkesztőt megrovásban részesítették. G. Smanyko, a megyei pártbizottság titkára szintén belső vizsgálatot rendelt el, ám a Beadvány feladóinak címére 1971 októbere és 1972 tavasza között nem érkezett hivatalos válasz.

A pattanásig feszült légkört az 1972 tavaszán elkészült II. Beadvány robbantotta fel, amit a szerzők – Kovács Vilmos, S. Benedek András, Fodó Sándor – már a legfelsőbb fórumnak, az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének címezték. Az általuk szignált dokumentumot további háromszáz kisebbségi, a kárpátaljai magyarság problémáival azonosulni tudó magyar értelmiségi (néhány ruszin is), munkás és gazdálkodó írta alá. Az aláírásgyűjtést a Forrás Stúdió tagjai szervezték. Ez a Beadvány még jobban felkavarta az amúgy is puszkaporos légkört, abban ugyanis nemcsak az alkotó értelmiség sérelmeit vetették föl, hanem az intézményes élet, az oktatás, a művelődés problémáit, a sajtó, a könyvkiadás gondját, a nemzetiségi és kollektív jogokat.

Az Ungvári Állami Egyetem pártbizottsága még ez év tavaszán belső fegyelmi vizsgálatot rendelt el a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken az érintett magyarszakos diákok ügyében. „*Itthon elkezdődtek a kivizsgálások, s nekünk, diákoknak szülői jelenlét mellett kellett magyarázkodnunk és a fel-tett kérdésekre válaszolnunk a dékán előtt. Ott mindenáron azt firtatták, hogy ki, illetve kik voltak a Beadvány szervezői, szerzői, hol, kinek a lakásán fogal-mazódott, kinek az írógépén sokszorosítottuk? Erre azonban felkészültünk, s a kérdésekre egységes válaszokat adtunk. Bizonyára felsőbb utasításra, de az egyetem vezetői eldöntötték, hogy eltávolítanak bennünket a szovjet diákok soraiból, ám a közvélemény nyugtatása végett azt a látszatot igyekeztek kelte-ni, hogy nem tudunk megfelelni a tanulmányi követelményeknek...*”³⁰ – írta Vári Fábíán László. A végkifejletre így emlékezett vissza: „*Az aláírásgyűj-tésben való részvételemért a későbbi bírántól kapott 'bónuszpontok' bőven elegendőnek bizonyultak a katonai behívó kiérdemlésére, de nemcsak engem ért ez a 'kitüntetés'. Fél évvel előttem vonult be Béni (S. Benedek András – a szerző) és Györke (Györke László – a szerző), fél évvel utánam Fodor (Fodor Géza – a szerző), velem egy napon, 1972. május 16-án pedig Tóth Pista, Magyarország jelenlegi (2013-ban – a szerző) beregszászi főkonzulja. De ez a két esztendő is elszállt, az életnek menni kellett a maga útján.*”³¹

Fodor Géza így emlékszik a történetekre: „*Ballának nem volt nehéz a maga oldalára billentenie az egyetem pártbizottságát és annak magyar tan-székét. Az ideológiai terror meghozta a továbbiakban gyümölcseit: Kovács Vimost és a vele szimpatizáló újabb nemzedéket nemcsak 'semlegesíteni', de eltörölni igyekeztek. A Forrás tagjaitól megvonták a tanulás jogát (átme-netileg, néhány évre), egyeseket pedig arra kényszerítettek, hogy a szülő-földjüket is elhagyják...*”

1972-ben a hatalom emberei a Kárpáti Könyvkiadóban is elvégeztették a tisztogatást, amelynek következtében Kovács Vilmost (1958-tól 1971-ig a magyar osztály szerkesztője) és S. Benedek Andrást (1969-től 1971-ig vezető szerkesztő) menesztették.

Balla László, a hatalom embere a leszámolást azzal is tetézte, hogy az általa szerkesztett megyei magyar lapban szervezőként helyet adott a Forrás Stúdió – Kovács Vilmos, S. Benedek András és társai – ellen indított rága-lomhadjáratnak. Rotman Miklós *Mérges fiúvek. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról* című publicisztikájában a Kovács–Benedek szerzőpáros 1970-ben megjelent *Tiszatáj-tanulmánya* legnagyobb hibájának azt tekintet-te, hogy „*nacionalista előítéleteket jellemző tünetekkel találkozunk az iroda-*

lomban, az irodalmi folyamat értékelésében is.”³²A szerző az efféle jelenségek elítélésére és megvitatására szólította fel a lap olvasóit. A vitaindító cikkre Gajdos Béla, a Kárpátontúli Állami Levéltár igazgatója és Szijártó Sándorné, a levéltár helyettes igazgatója *Kit is szolgálnak a magyar burzsoá nacionalisták?* című írásukban reagáltak. Kifejtették, hogy „*kudarcrá van ítélve a burzsoáziának minden olyan kísérlete, hogy nacionalista eszméket csempésszen be soknemzetiségű szocialista társadalmunkba.*”³³

Georgij Ivanovics Smanyko megyei párttitkár (1969 szeptembere–1975 szeptembere között volt ebben a beosztásban) biztatására született meg Balla László tollából a *Szovjet magyarok* című publicisztikai cikksorozat (*Új fogalom*³⁴, *Hagyományok*³⁵, *Kötődések*³⁶, *Nem Koegzisztencia!*³⁷), amely szintén a „káros magyarországi hatás” ellen való védekezés szellemében készült el. Állításai nem helytállóak: „szovjet magyaroknak” titulálja a helyi magyar közösséget, újra az emigráns moszkvai kommunista írókat nevezi meg a haladó hagyományok követőinek, akiknek művei a kommunista pártosság követelményei alapján íródtak. Szerinte ezeket a hagyományokat kell követni és nem a két világháború közt vidékünkön alkotó burzsoá írókat (Mécs László, Simon Menyhért, Rácz Pál és mások). Téves Ballának az a nézete is, miszerint a kárpátaljai magyar írók alkotásai semmilyen módon sem sorolhatók az egyetemes magyar irodalomhoz, mert ezek a szovjet irodalom alkotásai. Azt is állította, hogy az itteni „szovjet magyaroknak” csak a Szovjetunió lehet a hazája. Megjelenése után Magyarországról diplomáciai vonalon tiltakozás jött, de Balla végül megúszta egy „rosszallással” a kijevi KB propagandaosztálya részéről. Ez a cikksorozat is munkásságának negatívumai közé sorolható.

Kovács Vilmost megviselte az ellene és elvbarátai ellen folyó kampány. Egészsége megroppant, így két évvel a halála előtt feladta a küzdelmet és a megyei pártbizottság ukrán nyelvű lapjában közzétett egy cikket *A nagy valóság* címmel, amelyben – követői nagy megdöbbenésére – többek között „hamut szórva a fejére”, felsorolta vélt hibáit, töredelmesen bevallotta, hogy a *Holnap is élünk* című sokat bírált művét „...*ma már teljesen másként írnám meg ezt a regényt. És ha a regény hőseinek eszmei állásfoglalása nem egészen világos, ez azért van, mert akkor némileg félreértettem a pártdokumentumokat, pontosabban fogalmazva: helytelen következtetéseket vontam le belőlük.*

Ezért van az, hogy a könyv extravagáns szereplői mellett az egyértelműen pozitív hősök kisebb szerepet játszanak, ami megnehezíti a regényben ábrázolt történelmi változások előtérbe kerülését és azt, hogy teljes nagyságukban az olvasók elé tárulkozhassanak. Ez az én vitathatalan tévedésem volt.

Bírálták a Tiszatáj című szegedi irodalmi folyóiratban 1970-ben megjelent Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában című tanulmányunkat, amelyet Benedek Andrással közösen írtunk. Ebben a kis terjedelmű munkában nem sikerült megeremtenünk az irodalmi folyamat hiteles történelmi-szociográfiai háttérét, pontatlanságokat vétettünk. Ez esetben azonban pozitív szerepet játszott az általunk alapjában elfogadott bírálólat és rövidesen nemcsak a megyei, hanem minden egyes magyar olvasó elolvashatja a tanulmányt átdolgozott formában.”³⁸ Végezetül az irodalmi kritikáról hozott párthatározatra utalva *Lázás a föld* című kötetének egyik verséből (*Válasz egy névtelen levélre*, amit ellenfelének, Balla Lászlónak írt 1962-ben) idézett egy részletet, mintegy megerősítve neki címzett üzenetét: „*Hitemet vetted célba, te féreg? / Hát tudod te, hogy születik a hit? / Pergették te eléd gyermekévek / a nyomor kövér könnyeit? / ...Hallgattad te este miatyánk helyett / igazságra éhesen a leckét, / hogy ebben a felbolydult / világban hol a helyed, / hogy van nemzeted, osztályod, / s egyszer majd hazád is lesz még?*”³⁹

Súlyos és gyógyíthatatlan rákbetegség gyötörte, amelyből Magyarországon remélt gyógyulást. E sorok írója és Fodor Géza 1977 október második hetében az ungvári megyei kórházban találkozott Kovács Vilmostal utoljára⁴⁰. Búcsúzáskor arra intett minket, hogy értelmetlennek tartja a további kultúrpolitikai pereskedést, fogjuk össze a szétesés állapotába került kárpátaljai magyar irodalmi élet alkotóit, egyesítsük a József Attila Irodalmi Stúdió és a Forrás-gárda tevékenységét. Végrendeletét fokozatosan, illetve végérvényesen 11 év múlva tudtuk megvalósítani. A 80-as évektől a már együttműködő, publikáló két irodalmi szervezet tagjai egyesítették erejüket és létrehozták a József Attila Alkotóközösséget.

A Forrás-tagok kálváriájának történetét lezárva, többségük csak közel egy évtized szilencium után térhetett vissza az irodalmi életbe. Tehát Kárpátalján évekig nem, de Magyarországon és Erdélyben – különösen Fodor Géza, Vári Fábián László, Zselicki József – annál többet publikáltak.

A Forrás nem csupán irodalmi mozgalom volt, hanem „*Az elmúlt ötven év legtisztább és legbátrabb kárpátaljai magyar irodalmi-polgárjogi kísérlete.*”⁴¹

Fodó Sándor, a KMKSZ tiszteletbeli elnöke utólagos értékelése szerint az 1971-ben szervezett tiltakozó aláírásgyűjtés is ellenállásnak számított, mert ez az időszak volt a polgárjogi mozgalom kezdete: „*A 'szovjet magyarok' fogalmát bevezetni szándékozó, és meglévő iskolahálózatunkat is folyamatosan romboló hatalmi szándék legalább részben megtorpant ellenállásunkon, és így sokban ennek köszönhető, hogy a rendszerváltás után sok mindent sike-*

rült megvalósítani korábbi törekvéseinkből. Az egykori egyetemisták, Forrástagok egyéni helytállása jelentette azt a bázist, amelyen immár egy évtizede megalakulhatott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.”⁴²

Elek Tibor irodalomtörténész helyes meglátása és elfogulatlan véleménye szerint „*A Forrás jelentőségét ugyanakkor nagymértékben felerősítette az, hogy irodalmi tevékenysége szorosan összefüggött a kárpátaljai kisebbségi magyar lakosság öntudatra ébredésének folyamatával.*”

JEGYZETEK:

¹ S. Benedek András–Kovács Vilmos: Kárpát-ukrajnai magyar irodalom. In: A magyar irodalom története 1945–1975, IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 166. o.

² Kovács Vilmos 1958 októberre és 1971 augusztusa között a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségének munkatársa, majd osztályvezetője volt.

³ Fodó Sándor 1967. szeptember 1-jén az Ungvári Állami Egyetem kinevezett előadója lett.

⁴ Vári Fábrián László: Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének. In: Együtt, 2013/5. sz., 44. o.

⁵ Balla László: Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések 1947–1987. PoliPrint, Ungvár, 2002, 186–187. o.

⁶ 1970–1979 és 1986–1987 között Balla László a szerkesztőség munkatársai közé a következő értelmiségieket vette fel: Balogh József, Dupka György, Fülöp Tekla, Horváth Sándor, Kmetty Attila, Kovács Elemér, Kövy János, Móricz Kálmán, Orémus Kálmán, Ortutay Péter, Paulisinec György, Tárczy Andor, Turányi József, Turóczy Béla újságírók, Markovics Mátyás fotóriporter, Arokháty Zsuzsa, Danielovics István, Gróf Róbert, Gutiné Juhász Éva, Ivanináné Tóth Éva, Kökényesiné Szántó Zsuzsa fordítók, Angyalné Melega Ilona, Ardóné Rotman Anett, Árpa Péter, Berticsné Köröskényi Katalin, Csmurné Somogyi Katalin, Deskoné Kozma Katalin, Dór Károlyné, Galajdáné Vaskó Valéria, Herdinszkyne Miklós Éva, Komonyi Ilona, Kosz Éva, Landa Tiborné, Lázárné Kovács Edit, Maszkalik Aranka, Petreczkyné Szendrey Mária, Timkóné Híres Ilona, Uram Olga, Vargáné Kóspál Éva, Cséka Judit műszaki és adminisztratív dolgozók, Kohutka Mihály, Rózsa Béla, Szaraj Jurij gépkocsivezetők.

⁷ S. Benedek András: Teremtő mítoszok. In: Kárpátaljai Minerva, II. kötet 1-2. füzet. Ez volt a Forrás! (Különszám). Budapest–Beregszász, 1998, 6. o.

⁸ Vári Fábrián László: Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének. In: Együtt, 2013, 5. sz., 46. o.

⁹ S. Benedek András–Kovács Vilmos: Kárpát-ukrajnai magyar irodalom. In: A magyar irodalom története 1945–1975, IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 166. o.

¹⁰ Márkus Csaba: Az „Együtt” utat keres. In: Kárpáti Igaz Szó, 1967. május 31.

¹¹ Gelencei Kálmán (S. Benedek András): Egy ungvári diáklap: az Együtt. In: Echinox (Kolozsvár), 1979, október.

¹² Balla Gyula 1970-ben áttelepült Magyarországra.

¹³ Zselicki József: Fiatalok irodalmi stúdiója. In: Kárpáti Kalendárium 1969. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1968, 75. o.

¹⁴ Miután nem vették fel az ungvári egyetem magyar szakára, jelen sorok írója mintegy húsz népballadát gyűjtött és jelentetett meg. 1970 őszén behívták tényleges katonai szolgálatra, balaset következtében kilenc hónapot a penzai kórházban töltött, 1973 őszén tért haza, és csak ezt követően kapcsolódott be az irodalmi életbe.

¹⁵ Vári Fábián László a felsorolt népballada-gyűjtők 1969–1971 közötti anyagát később beválogatta *Vannak ringó bölcsők...* című, eddig 3 kiadást megért gyűjteményébe. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.

¹⁶ Vári Fábián László: Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének. In: *Együtt*, 1913/5. sz., 51. o.

¹⁷ Kiss Ferenc tiszteletére a Péterfalvai Kölcsey Ferenc Középiskola falán a MÉKK és a helyi Móríciz Zsigmond Egyesület emléktáblát helyezett el. Az utóbbi évtizedben Tiszabökényben rendezett Együtt-írótábor résztvevőinek egyik zárandok- és irodalmi emlékhelye lett, az iskola tantestületével együtt emlékeznek a falu neves szülöttjére.

¹⁸ S. Benedek András–Kovács Vilmos: A kárpát-ukrajnai magyar irodalom című tanulmánya új szerkesztésben itt olvasható: *A magyar irodalom története 1945–1975, IV. A határon túli magyar irodalom*. Szerkesztette Béládi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 159-174. o.

¹⁹ Fodor Géza: *Keresztezett égboltok alatt (Részletek egy nagyobb tanulmányból)*. In: *Nézz töretlen homlokomra. A Forrás Stúdió versantológiája*. Fodor Géza összeállításában. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994, 270. o.

²⁰ Balla László: *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések, 1947–1987*. PoliPrint, Ungvár, 2002, 186-187. o.

²¹ Balla László: *Szegény ember vízzel főz*, 215. o.

²² Fodor Géza: *Keresztezett égboltok alatt*. In: *Nézz töretlen homlokomra*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994, 270. o.

²³ Balla László: *A nagy szovjet család kis magyar közössége. Gondolatok egy Lenin-könyv kiadása kapcsán a nemzetek örendelkezési jogáról*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1971. március 21.

²⁴ *Elidegenedés? A Kárpáton túli Ifjúság, az egyetlen magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1971. augusztus 20.

²⁵ E sorok írója 1971 augusztusában kéthetes szabadságát töltötte a szüleinél és aznap, augusztus 20-án találkozott Vári Fábián Lászlóval, megdöbbenve olvasták a Forrást támadó szerkesztőségi cikket. A további fejleményekben, illetve a névtelen támadásra reagáló csoportos válaszadásban már nem vehetett részt, mivel a Penza környéki Kuznyeck-8 városban teljesített sorkatonai szolgálatot.

²⁶ Vári Fábián László: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke*. S. Benedek András emlékének. In: *Együtt*, 2013., 5. sz., 54. o.

²⁷ Vári Fábián László: *Nem „szovjet magyarok”*. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány előzményei. In: *Napút*, XVII. évfolyam 6. szám, 2015. augusztus, 6. o.

²⁸ *Nyomatásban csak 13 év múltán látott napvilágot: Az I. Beadvány . A tűz nem alszik ki...* In: *Nemzetőr (München)*, 1983. szeptember 15., 1983. december, 1984. január. Újabb nyolc év múlva ismét megjelent: Botlik József–Dúpka György: *Ez hát a hon...* című közös kötetében, 160-166. o.

²⁹ *Az I. Beadvány . A tűz nem alszik ki...* In: *Ez hát a hon...*, 166. o.

³⁰ Vári Fábián László: *Nem „szovjet magyarok”*. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány előzményei. In: *Napút*, XVII. évfolyam, 6. szám, 2015. augusztus, 7. o.

³¹ Vári Fábián László: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke*. S. Benedek András emlékének. In: *Együtt*, 2013, 5. sz., 54. o.

³² Rotman Miklós: *Mérges füvek. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1973. június 20.

³³ Gajdos Béla, Szijártó Sándorné: *Kit is szolgálnak a magyar burzsoá nacionalisták?* In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1973. október 30.

- ³⁴ Balla László: Új fogalom. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 37. sz., 1975. november 23., 3. o.
- ³⁵ Balla László: Hagyományok. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 38. sz., 1975. december 7., 3. o.
- ³⁶ Balla László: Kötődések. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 39. sz., 1975. december 21., 4. o.
- ³⁷ Balla László: Nem koegzisztencia! In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 1.sz., 1976. január 4., 3. o.
- ³⁸ Kovács Vilmos: A nagy valóság. In: Zakarpatszka Pravda, 1975. február 25. Lásd még: Vörös Zászló, 1975. március 1.; Ez hát a hon..., 181-185. o.
- ³⁹ Kovács Vilmos: Lázás a Föld. Versek. Kárpátontúli Területi Kiadó, Uzshorod, 1962, 23. o.
- ⁴⁰ Dupka György: Búcsú a kórteremben. In memoriam Kovács Vilmos. In: Dupka György: Tavaszra születtem. Versek. Kárpáti Kiadó, 1990, 9-10. o.
- ⁴¹ M. Takács Lajos: Ők nem lettek janicsárrá. In: M. Takács Lajos: Törődésben. Sorsok, művek, históriák. Edelény, 1999, 80-83. o.
- ⁴² Fodó Sándor: A Forrás: a KMKSZ előképe. In: Kárpátaljai Minerva, II. kötet 1-2. füzet. Ez volt a Forrás! (Különszám). Budapest–Beregszász, 1998, 52. o.

